

TEORIJSKO RAZMATRANJE NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA KOD OSOBA S TEŽOM¹ MENTALNOM RETARDACIJOM I UPOTREBE KOMPJUTORA PRI NJIHOVOM OTKLANJANJU

Vinkoslav Galešev

Stručni članak

Fakultet za defektologiju
Sveučilišta u Zagrebu

UDK: 376.4

Sažetak

Pošavši od pretpostavke da nepoželjna ponašanja osoba s težom mentalnom retardacijom imaju, pored različitih etioloških i teratogenih činilaca, i jednu posve subjektivnu, reaktivnu dimenziju koja nastaje kao posljedica trajnog stanja egzistencijalne frustriranosti uzrokovanog vanjskim i unutrašnjim faktorima te nemogućnošću tih osoba da vlastitim potencijalima prevladavaju nastalo stanje, istaknute su neke od mogućnosti i prednosti upotrebe kompjutorske tehnike u otklanjanju nepoželjnih oblika ponašanja svih osoba, temeljeći osnovne principe tretmana na podizanju njihovog aktivacijskog nivoa te na razvijanju i realizaciji njihove psihosocijalne kompetencije, što bi kao pozitivan povratni učinak imalo prevladavanje efekata stanja frustriranosti i rezultatno smanjivanje nepoželjnih oblika ponašanja.

UVODNI OSVRT

Analizirajući dosadašnja nastojanja razumijevanja nepoželjnih oblika ponašanja kod osoba s težom mentalnom retardacijom, moguće je uočiti neke ishodišne postavke koje vjerojatno imaju utjecaj na još uvijek nedovoljno razumijevanje i neodgovarajući tretman ove kompleksne pojave.

Sam termin "nepoželjni oblici ponašanja" nije dovoljno jasno određen. Opredjeljenja poput "nepoželjni oblici ponašanja su ona ponašanja koja socijalna sredina u kojoj se dijete nalazi doživljava kao upadljiva i neprihvatljiva" ili "to su takvi oblici ponašanja koji otežavaju ili onemogućavaju pojedinca

u usvajanju novih vještina i navika" (prema Todorović i Frey, 1986) vrlo malo govore o samom subjektu koji pokazuje takva ponašanja (primjer za ovo je prvo opredjeljenje koje zapravo govori o socijalnoj sredini i njenim vladajućim normama o poželjnom i nepoželjnom), a nije ni jasno na osnovu kojih općih principa i mehanizama ovakva ponašanja nastaju (primjer ovoga je drugo opredjeljenje koje određenje pojave temelji na njenim posljedicama po djetetovo funkcioniranje). Uzrok ovakvoj situaciji treba vjerojatno tražiti u dominiranju bihevioralnih teorijskih koncepata na ovom području pa se samo po sebi nameće kao logična implikacija pokušaj određivanja ovog fenomena kroz drugačiju teorijsku vizuru.

¹ U ovom radu naziv teža mentalna retardacija upotrebljava se kao sinonim za umjerenu, težu i tešku mentalnu retardaciju.

Unatoč tome što se sa sigurnošću može reći da se nepoželjni oblici ponašanja uče (kao i ostala socijalna ponašanja bilo kojeg predznaka), procesi socijalnog učenja ne mogu biti dostatni za objašnjenje mehanizama nastajanja nepoželjnih oblika ponašanja. Iako su kod čovjeka čak i instiktivne aktivnosti pod značajnim utjecajem iskustva i učenja, ne smije se otići u drugu krajnost (kako to učini bihevioralna škola) pa učenjem samim objašnjavati svo i svako ponašanje. Naime, i samo učenje se ne može dovoljno dobro objasniti ako se ne uzme u obzir neki temeljni motivacijski faktor (Musek, 1982). Poznato je da novi oblici ponašanja mogu nastati samo ako su potkrepljeni, ali da bi se moglo odgovoriti na pitanje šta je u osnovi tog potkrepljenja, opet se moramo poslužiti pojmom motiva jer upravo zbog unutrašnje usmjeravajuće, dinamičke (dinamizacijske) i vrijednosne podešenosti tj. dispozicije određeni odgovori imaju potkrepljujuće svojstvo za određeni organizam (dok neki drugi nemaju). Pošto se tek na taj način potkrepljivanja povezuju s uvijek novim podražajima i odgovorima te putem toga mijenjaju i oblikuju ponašanje (dakle, učenje), kod razlaganja bilo kojeg ponašanja, pa tako i nepoželjnog, treba uzimati u obzir kako vanjske tako i unutrašnje (intrinzične) pobuđivače.

Dosadašnje znanje o mogućim uzrocima nepoželjnih oblika ponašanja još uvijek ne daje jasnu sliku o samoj etiologiji. Iako se o tzv. bio-fiziološkim uzrocima već podosta pisalo i istraživalo, o drugoj skupini tzv. psiholoških

uzroka (prema klasifikaciji Hewarda i Orlanskog, 1984) vrlo je malo teorijskih i eksperimentalnih radova i ti se uzroci većinom zamjenjuju s teratogenim faktorima sredine. U svrhu diskriminativnije denotacije samog pojma, u ovom razmatranju se zastupa slijedeća etiološka klasifikacija nepoželjnih oblika ponašanja: 1. *biopatološki uzrokovana nepoželjna ponašanja*: uzrok nepoželjnom ponašanju treba tražiti u oštećenju i disfunkciji ne samo centralnog nervnog sistema, nego i svih drugih somatskih sistema odgovornih za normalno funkcioniranje organizmate. 2. *reaktivna nepoželjna ponašanja*: uzrok nepoželjnih ponašanja ove vrste leži u nerazvijenosti tj. nemoći integrativno-transcendirajućih potencijala za prevladavanje ugrožavajućih psihičkih stanja (npr. stanja frustriranosti), a nastaju tokom neuspješnih reaktivnih adaptacijskih procesa subjekata na neugodne egzistencijalne uvjete sredine).

U prikazima teratogenih faktora koji utječu na učestalost i težinu pojave nepoželjnih oblika ponašanja, pored ostalih pojavljuje se i faktor (nepovoljnog) utjecaja okoline s nizom varijabli. Međutim, te varijable se uglavnom odnose na socio-demografske uvjete sredine u kojoj žive osobe s mentalnom retardacijom, što je preusko gledište. Naime, posebno bi trebalo razmatrati faktor fizičkog okruženja koji bi sadržavao i varijablu *optimalnog podražajnog nivoa okoline*. Iz teorije budnosti je poznato zašto je važna ova varijabla. Isto tako, znane su drastične posljedice senzorne kao i perceptivne deprivacije za organizam u cjelini²

² Interesantno je spomenuti da metoda braing-washing koristi dvije tehnike: senzornu deprivaciju i denzornu sateaciju, koja je samo pojačana varijanta senzorne stimulacije. Sudeći po dostupnoj literaturi, o nepovoljnim (i eventualno uzročnim) utjecajima senzorne sateacije na ponašanje osoba s težom mentalnom retardacijom još nemamo dovoljno pouzdane nalaze.

(Pečjak, 1977). Ova dva oblika deprivacije su spomenuta jer se u oba pojavljuju reakcije subjekata koje kod osoba s mentalnom retardacijom opisujemo kao nepoželjni oblici ponašanja, što bi moglo značiti da u osnovi kako ponašanja izazvanih deprivacijom tako i nepoželjnih oblika ponašanja leži isti ili sličan mehanizam nastajanja.

Na području tretmana nepoželjnih oblika ponašanja obično se koriste, pored raznorazne medikamentozne terapije, bihevioralne metode terapije, osobito modifikacija ponašanja. Iako je očito da su ove metode vrlo efikasne pri otklanjanju pojedinih nepoželjnih ponašanja, njihovi su dometi u terapiji cjelokupne ličnosti ipak samo fragmentirani i obično kratkog daha. Razlog ovome možda leži u kontraverzno zvučnijoj hipotezi da je nepoželjne oblike ponašanja teško uspješno tretirati tj. modificirati zato što temelje na nekom subjektivnom (i nerealnom) principu održavanja zadovoljstva, odnosno umanjivanja nezadovoljstva, te su stoga već u osnovi inertni tj. rezistentni na promjenu. Sigurno je da bi tek prevencija bila dovoljno efikasna metoda otklanjanja nepoželjnih oblika ponašanja. Pošto to podrazumijeva mijenjanje uvjeta socijalnog i fizikalnog okruženja, što uvijek nije moguće, u tretmanu svakako treba koristiti i kurativne postupke, ali takve koji će pridonijeti jačanju i harmoniziranju ličnosti osoba s mentalnom retardacijom u svrhu povećanja njihovog zadovoljstva življenja.

Uočeno je da unutar institucionalnog konteksta mnoge osobe s mentalnom retardacijom kao i autistične osobe manifestiraju zabrinjavajuće nizak nivo uključivanja u aktivnosti, težeći pasivizaciji i besposličarenju,

što se osobito odnosi na vrijeme provedeno u nestrukturiranim situacijama, tj. situacijama bez direktnog vođenja i neposrednog nadzora (Lancioni & Oliva, 1988). Smatra se, prema istim autorima, da pojava ograničenog tj. smanjenog uključivanja takvih osoba u aktivnosti reflektira nisku tj. slabu kvalitetu životne sredine (Felce i sur., 1980; Jones, 1983). Iznenađuje činjenica da se nepoželjni oblici ponašanja ne smanjuju u strukturiranim situacijama a da je najveća učestalost nepoželjnih ponašanja u situacijama nestrukturirane igre i organiziranih grupnih aktivnosti (Teodorović i Kocijan, 1988). Ovi nalazi bi mogli ukazivati na slijedeće: 1. nepovoljni uvjeti i utjecaji sredine neposredno utječu na ponašanje osoba s mentalnom retardacijom, 2. osobe s mentalnom retardacijom nisu sposobne vlastitim potencijalima prevladati neugodne situacije, 3. njihovo ponašanje u takvim okolnostima manifestira se bijegom iz (frustracijske) situacije s elementima nepoželjnih oblika ponašanja. U fokusu je, dakle, nivo aktivnosti tj. nivo aktivacije u reaktivnoj vezi s uvjetima životne sredine. Stoga se nameću dva pitanja: 1. na osnovu kojeg mehanizma životna sredina utječe na nivo aktivnosti i 2. zašto je nivo aktivnosti značajan za pojavu nepoželjnih oblika ponašanja kod osoba s težom mentalnom retardacijom.

PSIHODINAMSKI MODEL RAZUMIJEVANJA NEPOŽELJNIH PONAŠANJA

Nezavisno od toga koje se konceptualno razvojno gledište zastupa, nemoguće je ne složiti se s činjenicom da je nužan uvjet rasta i razvoja organizma životno okruženje op-

timizirano na takav način, da organizam može zadovoljavati svoje vitalne potrebe. To je opći biološki zakon. Naravno, životna sredina nije jedini relevantan faktor rasta i razvoja. Bitan a možda i još važniji je faktor potencijala tj. dispozicija. Analizirajući ponašanje osoba s mentalnom retardacijom, može se uočiti da su njihovi mentalni potencijali tako (više ili manje) neefikasni (bilo da se radi o organskoj ili funkcionalnoj smetnji) da procesi učenja ne ostvaruju dovoljno kvalitetne rezultate čiji bi dinamizacijski efekti u povratnoj sprezi s organizmom u cjelini omogućavali i poticali ulazno-spiralni razvojni tok (koji je evidentiran kod normalne djece). Međutim, problem neefikasnih potencijala ne nastaje samo unutar organizma; ovaj problem nije samo biološko, hereditarno-konstitucionalno pitanje nerazvijenosti ili disfunkcije viših ili nižih neuro-fizioloških struktura. Pojava neefikasnih potencijala kod osoba s mentalnom retardacijom nastaje i u interakciji organizma s okolinom, bilo da se radi o socijalnom ili fizičkom okruženju (što se može vidjeti na primjeru funkcionalne, psihosocijalne retardacije ili pak senzo-perceptivne deprivacije).

Svaki organizam potrebuje pobude za svoje pravilno funkcioniranje. Po teoriji budnosti, pobude moraju biti optimalno dozirane i to po individualnom principu. Stoga nivo aktivnosti organizma nije određen samo nekim unutrašnjim dinamizacijskim pobuđivačima, nego i nužno pobuđivačima iz okoline (koji opet mogu biti bilo fizikalni bilo psihosocijalni). Šta se, međutim, događa kada pobuđivača naprosto nema? Tada nastaje ili apatija ili glad za podražajima tj. pobuđivačima. I jedno i drugo predstavlja "Papenov lonac" prepun negativnih emocija.

Nesposobna da konstruktivno razriješi natalu situaciju, osoba s mentalnom retardacijom se brani - nepoželjnim oblicima ponašanja.

Čovjek je primarno aktivno biće. Kod ljudske vrste možemo govoriti o primatu aktivnosti nad potrebama (Musek, 1982). Naime, nisu potrebe one koje dinamiziraju organizam, već je to uloga aktivnosti - aktivnost je prvobitna i ona se u svojoj dinamizacijskoj ulozi susreće (ili se ne susreće) s potrebama. Ipak, potrebe je nužno zadovoljavati jer se inače poruši ravnoteža između subjekata i okoline, što može imati pogubne posljedice za organizam. To praktički znači da subjekt mora naći načine da zadovolji svoje potrebe - dinamici potreba se mora pridružiti odgovarajuća dinamika njihovog zadovoljavanja. Jednom riječju, od zadovoljavanja potreba ovisan je opstanak subjekata.

U svjetlu rečenog, šta se događa sa osobom koja se nađe u frustracijskoj situaciji? Frustracija vodi do nekih neposrednih učinaka još prije nego se pojave pokušaji suočavanja s frustracijskom preprekom. Zajednički nazivnik ovih učinaka naziva se aktivacijski sindrom koji predstavlja logičnu posljedicu mobilizacijskih procesa u organizmu s ciljem napada i savladavanja prepreke. Međutim, potraje li to stanje, učinci dugotrajne frustriranosti i kasnijih efekata frustracije su upravo suprotni: pojavi se apatija, a težnja za aktivnošću i privlačnost motivacijskog cilja mogu potpuno nestati (Musek, 1982). Kako god bilo, frustracija uvijek ima neposredan učinak na aktivnost te izaziva neke za subjekta tipične načine reagiranja, koje se mogu podijeliti u dvije kategorije:

1. konstruktivne reakcije na frustraciju te 2. nekonstruktivne reakcije i obrambeni mehanizmi (ove posljednje tretiramo kao bijeg iz situacije jer se sva aktivnost subjekta usredotoči samo na redukciju frustracijske napetosti). Ako odmislimo konstruktivne reakcije te obrambene procese (po nekim autorima (Kroeber, 1963; Wrightsman & Sanford, 1975, cit. po Musek, 1982) ovi obrambeni procesi također spadaju u dio "normalne" strategije suočavanja s frustracijama), ostaju reakcije kao što su: agresija, destrukcija, regresija, apatija i stereotipno ponašanje, a to su upravo neki od najčešćih oblika nepoželjnog ponašanja. Vidimo dakle da "frustracija potreba" može (ali i ne mora) voditi u reakcije koje karakteriziramo kao nepoželjne oblike ponašanja. No vratimo se potrebi za aktivnošću.

Aktivnost je, dakle, urođena potreba svakog živog organizma. Međutim, ona je kod čovjeka i nešto više: potreba za aktivnošću je i generički motiv svakog homosapijenskog bića koji ga određuje kao biopsihosocijalno biće tj. kao ličnost. Dok kod životinja tj. bića s nisko razvijenom sviješću ovu potrebu uočavamo kao težnju za istraživanjem okoline i općenito kao usmjerenost k novim podražajima (osobito podražajnim promjenama), kod čovjeka tj. bića sa visokorazvijenom sviješću ova se epistemička radoznalost prezentira kao želja za otkrivanjem, istraživanjem, spoznajom i znanjem. Iz ovoga proizlazi vrlo značajan zaključak: nezavisno od toga koji stupanj razvijenosti svijesti pripisali osobama s mentalnom retardacijom (pitanje se naročito odnosi na najteže oblike mentalne retardacije), ova potreba je prisutna dok god govorimo o živom biću.

Tako smo došli do osnovne hipoteze od koje se polazi u ovdje prezentiranom razmišljanju: osobe s težom mentalnom retardacijom su onemogućene u realizaciji temeljne generičke potrebe za aktivnošću pa to stanje onemogućenosti, pored organskih uzroka, izaziva pojavu nepoželjnih oblika ponašanja.

Stanje onemogućenosti zadovoljavanja osnovne generičke potrebe (a vjerojatno i drugih generičkih potreba), što ima za posljedicu osjećaj frustriranosti, izvire iz dva uzorka: 1. vanjski uzroci: neugodni uslovi i utjecaji fizikalnog i socijalnog tj. psihosocijalnog okruženja koji priječe postizanje cilja tj. zadovoljenja potrebe i 2. unutrašnji: subjektivna predodžba, nastala na osnovu (negativnog) iskustva, o vlastitij nemogućnosti i/ili nesposobnosti postizavanja ciljeva tj. zadovoljavanja potreba.

Differentia specifica mentalne retardacije od drugih stanja i bolesti je nesumnjivo razvojni intelektualni deficit. Međutim, osobe s težom mentalnom retardacijom u velikoj većini slučajeva imaju i druge smetnje od kojih su smetnje na području recepcije, percepcije, motorike i komunikacije od esencijalnog značaja za funkcioniranje osobe s mentalnom retardacijom, osobito kod zadovoljavanja svojih potreba. Naime, uslijed ovih smetnji smanjuje se uspješnost i adekvatnost funkcioniranja koju bismo očekivali na osnovu njihovih mentalnih sposobnosti. Ne samo da vrijedi relacija da čim brojnije i izraženije su te smetnje tim manja je vjerojatnost uspješnog zadovoljavanja potreba, nego se pojavljuje i slijedeći artefakt: ove dodatne smetnje zajedno sa kognitivnim smetnjama (nazovimo ih primarne smetnje) induciraju nastajanje emocionalnih,

motivacionih i socijalizacijskih smetnji (njih nazovimo sekundarne smetnje) koje u lancu međusobnog interaktivnog djelovanja reverzibilno nepovoljno djeluju na primarne smetnje pogoršavajući tako ionako otežano tj. smanjeno funkcioniranje organizma u cjelini. Mehanizam nastajanja ovih sekundarnih smetnji bio bi slijedeći: uslijed postojanja primarnih smetnji, osoba s mentalnom retardacijom nije u stanju adekvatno i autonomno zadovoljavati svoje osnovne potrebe, što je neminovno dovodi do stanja frustriranosti. Pošto svojim potencijalima nije u stanju prevladati ovu situaciju, nastaje stanje dugoročne frustriranosti sa svojim neminovnim posljedicama po ličnost: 1. emocionalne smetnje: frustracija zbog nedostizanja egzistencijalnih ciljeva vodi u stanje kroničnog nezadovoljstva, 2. motivacione smetnje: dugotrajna frustracija blokira daljnji interes za aktivnost i aktivaciju kao i daljnje nastojanje dosizanja motivacionih ciljeva nakon što su se izjalovili svi kompenzatorni pokušaji, 3. socijalizacijske smetnje: uslijed dugotrajnog frustrirajućeg iskustva, osoba s mentalnom retardacijom se odvrća od za nju frustrirajuće sredine i negativističkom sublimacijom usmjerava svoju aktivnost na samu sebe i sa samom sobom braneći se od vanjskih i unutrašnjih frustrirajućih pritisaka nepoželjnim oblicima ponašanja.

Dakle, zbog nemogućnosti i/ili osujećenosti zadovoljavanja svojih potreba, što rezultira intenzivnom i dugotrajnom frustracijom, osoba s mentalnom retardacijom se regresivno okreće samoj sebi u pokušaju traženja sigurnijeg izvora zadovoljstva tj. bijega od nezadovoljstva izazvanog frustracijom, što je s jedne strane vodi u nepoželjna ponašanja kao posljedicu

nekonstruktivnog reagiranja na frustraciju, a s druge u sve veći gubitak interesa za aktivnosti u socijalnoj sredini, što samo smanjuje izgleda za daljnje adekvatno zadovoljavanje potreba, što opet dalje vodi dodatnom pogoršanju funkcioniranja.

Uvidom u ovaj začarani krug, gdje se nepoželjni oblici ponašanja pojavljuju i kao nekonstruktivni kompenzatorni pokušaji i kao blokatori daljnje aktivnosti, postaje jasno da nepoželjna ponašanja temelje na lažnom zadovoljstvu odnosno bijegu od nezadovoljstva (ili barem njegovom smanjivanju) što konačno objašnjava njihovu rezistentnost na promjenu, odnosno tretman. To istom znači da bihejvioralne metode same po sebi a priori ne mogu dati trajnije rezultate prilikom tretiranja ovog fenomena jer cilj tretmana nepoželjnih ponašanja ne može i ne smije biti puka supresija manifestiranog ponašanja, nego otklanjanje uzroka i uvjeta njihovog nastajanja usporedno sa jačanjem ličnosti retardiranog subjekta u smislu povećanja njegove psihosocijalne kompetencije, realizacije njegovog bio-socijalnog entiteta i na kraju krajeva zadovoljstva vlastitim postojanjem.

Stoga tretman nepoželjnih oblika ponašanja zahtjeva zahvate na više planova istovremeno: 1. bogaćenje i prilagođavanje podražaja fizičkog okruženja, 2. ekstenziviranje i produbljevanje relacija psihosocijalnog okruženja, 3. ublažavanje primarnih smetnji i razvoj potencijala te 4. sublimacija sekundarnih smetnji osoba s mentalnom retardacijom.

U svim ovim tretmanskim planovima moguće je iskoristiti neke od potencijalnih prednosti kompjutorske tehnike.

MOGUĆNOSTI I PREDNOSTI KOMPJUTORSKE TEHNIKE

Kompjutorski hardware odnosno kompjutorska tehnika sama po sebi posjeduje svojstva i mogućnosti koje se mogu uspješno upotrijebiti u radu s osobama s mentalnom retardacijom, a koje uobičajenim tretmanom nije moguće postići, pa ih možemo smatrati prednostima. Kompjutorski informacijski input sposoban je reagirati na i najmanju kvantitativnu promjenu podražaja i to gotovo u istom trenutku. Međutim, ono što je za hendikepirane od posebnog značaja sposobnost je kompjutorske opreme da registrira i reagira na gotovo neograničen broj kvalitativnih podražajnih modusa (ne samo što se s kompjutorom ne mora komunicirati samo putem tastature, nego se mogu izabrati i takvi ulazni uređaji (senzori) koji će reagirati i na najbizarniji podražaj, npr. micanje obrvama, dahtanje i šištanje ...). Naravno, kako se tokom vremena mijenja funkcioniranje retardirane osobe, tako je moguće mijenjati senzore i preprogramirati njihova tehnička i tehnološka svojstva bez mijenjanja samog kompjutora. Na osnovu ovakvih mogućnosti inputa kompjutorske opreme moguće je prilagoditi režim rada kompjutera bilo kojem korisniku tj. korisniku s bilo kojom vrstom i težinom oštećenja. To znači da ako osoba s mentalnom retardacijom ima ijednu (bilo koju) sposobnost davanja neke vrste kontroliranih signala, onda je moguće osposobiti je da putem kompjutora upravlja i regulira različitim vrstama akata i pojava u sredini u kojoj živi. Zadatak (re)habilitacionog tretmana je naći koje kontrolirano funkcioniranje može pomoći osobi da upravlja svojom sredinom

i tako nađe zadovoljstvo u za nju smislenim aktivnostima.

Procesni rad kompjutora se također odlikuje relevantnim prednostima: preciznost rada, brzina izvršavanja, predvidljivost rezultata rada (kao i mogućnosti programabilne nepredvidljivosti, ako je to potrebno), sposobnost da se određeni procesi izvode uvijek dosljedno na isti način (ali i da se ti procesi procesiraju u skladu sa trenutnim potrebama i željama korisnika), autokontrola, autodijagnostika i autoevaluacija radnih procesa, do u beskonačnost izvršavanje određenog procesa, do u beskonačnost izvršavanja određenog procesa itd. Naravno, uz ove odlike kompjutorskog hardwarea nezaobilazno je pitanje primjerenog softwarea koji može opredmetiti i "oživjeti" procese u hardwareu - software koji pretvara nešto u nešto zaista, koji pretvara tekst u priču. Naizgled bi se moglo reći; edukativne i terapijske mogućnosti softwarea su ograničene samo (ne)maštovitošću autora-programera. Ipak to nije tako. Djelovanje kompjutora mora biti i u hardwareskom i u softwareskom pogledu u potpunosti prilagođeno potrebama i mogućnostima konkretne osobe s mentalnom retardacijom: ne smije biti prezahtjevno jer će se u protivnom kod osobe stvoriti strah a time i demotivacija, a ne smije biti niti prejednostavno jer to ubrzo vodi u nezainteresiranost, monotoniju i na kraju opet u demotiviranost. Djelovanje kompjutora bi trebalo biti prilagođeno osobi s mentalnom retardacijom na taj način da bude upotrebljivo na njenom stupnju sposobnosti, a ipak toliko nad tim sposobnostima da pruža dovoljno intigirajuću materiju za (samo)aktivaciju - upravo toliko više da osoba s mentalnom

retardacijom dobije osjećaj da i ona sama može više.

Output kompjutora je po raznolikosti svojih odgovora, za sada, najslabija karika u ovom ulazno-izlaznom lancu (govorni odgovor još uvijek ne zadovoljava kriterije prirodnosti, nema olfaktivnih i gustativnih odgovora, taktilne senzacije su oskudne ...). Međutim, i ovdje postoje prednosti i nove mogućnosti. Ne samo da su postojeći stimulansi outputa obogaćeni novim kvalitetama (široka paleta boja, programabilno realistična grafika, pokretne i govoreće slike ...), nego se pojavljuju i potpuno nove relacije senzornih informacija: transformacija inputa u posve drugačiji multimodalni output, programabilna kontrola kvalitete outputa na osnovu čega se: 1. olakšavaju senzorni procesi korisnika (npr. sadržaji pojedinih dijelova ekrana mogu se zoomirati tj. učiniti većim ili se pak mogu istaknuti), 2. omogućava neposredniji kontakt s outputom (tzv. "touch sensitive" monitori omogućavaju osobi da na osnovu doticanja prstom pojedinih dijelova ekrana kreira svoje vizuelne prezentacije na monitoru), 3. obogaćuju i razvijaju perceptivni procesi. Možda najznačajnija dobit u ovom segmentu mogućnosti su sposobnosti kompjutora da procesira vlastiti output u input nekog drugog procesnog sistema, čime se stvara mogućnost kibernetskog modeliranja i upravljanja stvarnošću.

Što se zapravo svim ovim mogućnostima dobija tj. što od toga može biti korisno za osobu s težom mentalnom retardacijom koja manifestira nepoželjno ponašanje? Korišćenjem ovih i ovakvih mogućnosti retardirana osoba, nezavisno od vrste i težine svojih oštećenja i smetnji (potrebna je

samo svijest o vlastitim potrebama i željama), dolazi u situaciju da putem kompjutorske tehnike regulira podražaje i podražajne procese u sredini u kojoj živi, prilagođavajući tako uvjete sredine i događanja u njoj svojim trenutnim potrebama, interesima i raspoloženju. To novo iskustvo da se može učiniti, djelovati bolje i efikasnije (ili bolje reći, iskustvo da se uopće može utjecati na događanja oko sebe) otvara nove perspektive komuniciranja sa "svijetom" i povratno većeg zadovoljstva samim sobom i svojim mogućnostima. A to je upravo ono što se želi postići kod osoba s nepoželjnim oblicima ponašanja: ne samo ponuditi im sredstva putem i s pomoću kojeg će moći zadovoljavati neke svoje potrebe, ne samo omogućiti im komunikaciju u najširem smislu, nego ciljano izgrađivati i učvršćivati njihovo zadovoljstvo samim sobom i svojim novim "sposobnostima".

Goldenberg je još 1984. godine eksperimentalno dokazao da moderna tehnologija općenito nudi djeci s mentalnom retardacijom široke mogućnosti za izražavanje i razvijanje kognitivnih potencijala. Sylvia Weir (prema Spencer & Ross, 1988) koristi termin "inteligencija u klopci" koji koristi za opis svojevrsnog oslobađanja kognitivnih potencijala hendikepiranih osoba u uvjetima korišćenja kompjutora prilikom elementarnog učenja.

Kompjutorom potpomognuto razvijanje sposobnosti neće, naravno, otkloniti niti smanjiti intelektualni deficit, ali će pomoći osobi s mentalnom retardacijom da na za nju najprikladniji način iskaže svoje potencijale i razvije svoje sačuvane sposobnosti

do maksimalno mogućih granica, dajući joj osjećaj zadovoljstva, vlastite vrijednosti i samopouzdanja, što može voditi ka višem nivou aspiracija i, reverzibilno, ka višem novou aktivacije. Vjerojatno najznačajnija prednost kompjutora nad ostalim sredstvima za učenje je svakako u tome što je kompjutor za djecu (kao i za odrasle) vrlo privlačna "igračka" pa je njegova motivacijska uloga u procesu učenja od neprocjenjive važnosti: igra je generička potreba svakog ljudskog bića, a učenje kroz igru je za djecu najprirodniji način učenja.

Kompjutorima i tehnicima općenito se obično zamjera bezličnost i smatra ih se ne primjerenima za rad s osobama s težom mentalnom retardacijom (Odor, 1988; Aitken, 1988). Međutim, i bezličnost kompjutora može imati svoje prednosti.

Sekundarne smetnje (emocionalne, motivacione, socijalizacijske) uvijek nastaju, pa i kod osoba s mentalnom retardacijom, u interpersonalnim odnosima ili u odnosu na interpersonalne odnose. Pošto svaka osoba uvijek djeluje na druge a i drugi djeluju na nju, svaki takav odnos podrazumijeva određivanje nečijeg Ja od strane drugog Ja i obratno. Čovjekov prvi kontekst su - drugi (Laing R. D., 1984), bilo da su to stvarni, sanjani ili izmaštani drugi. Tako se identitet subjekata stvara na osnovu identiteta koji mu pripisuju drugi. Ovo pripisivanje, prešutno ili otvoreno, nužno igra presudnu ulogu u subjektivnom formiranju osjećaja svoje vlastite inicijative, pokretačke snage, percepcije, namjere, motiva itd. Pripisivanje može biti u smjeru potvrđivanja subjektivnog identiteta, ali i u smjeru previđanja ili čak negiranja njegovog

identiteta od strane drugih. Kada je subjekt dijete, a pogotovo još i mentalno retardirano, nema načina da takva negirajuća pripisivanja opovrgne. Ako se u praksi i događa da osoba s mentalnom retardacijom jednom stigmatizirana kao osoba s nepoželjnim ponašanjem doživljava ovakva pripisivanja, u kontaktu s kompjutorom to joj se zasigurno neće dogoditi: bezlična osobnost koju kompjutor osigurava upravo onemogućuje takvo što. Ovo svojstvo kompjutora temelji na jednostavnom mehanizmu: bilo da se radi o skromnom mikrokompjutoru ili kompjutoru UIM generacije (Ultra Intelligent Machine), kompjutor je tek samo (više ili manje) uspješan simulator objekata i/ili subjekata iz stvarnog i/ili zamišljenog svijeta neopterećen (uvijek mogućim) ljudskim slabostima; on poslušno izvršava sve naredbe i strpljivo čeka na nove bez ikakvog pogovora ili prigovora sve dok ga ne isključimo, čime on za korisnika prestaje aktivno postojati - sve do ponovnog uključenja.

Osjećaj da je "onaj drugi" tu, u potpunosti na raspolaganju subjektu sve dok to on želi ili treba je relacija koju vrlo visoko vrednujemo u interpersonalnim odnosima. Kompjutor pri tome ima i jednu dodatnu prednost; omogućujući korisniku da ga jednostavnim isključenjem dokine tj. "ugasiti", korisniku pruža osjećaj potpune nadmoći i kontrole nad "ponašanjem" kompjutora.

Ovakva iskustva stečena u kontaktu s kompjutorom bi mogla pobuđujuće djelovati na razvijanje zastalih i zaostalih psihosocijalnih relacija osoba s težom mentalnom retardacijom koja manifestiraju

nepoželjne oblike ponašanja jer ne samo da bi mogla poticati aktivaciju i ekspresiju ovih osoba, nego i osloboditi ih straha od nepoželjnih reakcija sredine.

Rezimirajući, možemo reći da se kompjutorska tehnika može upotrijebiti ne samo kao sredstvo koje će osobama s

težom mentalnom retardacijom olakšati postizanje nekog određenog cilja, nego i kao neposredni interaktivni pobuđivač njihovog aktivacijskog nivoa čime bi se, kako je u ovom radu pretpostavljeno, mogli smanjiti ili čak otkloniti nepoželjni oblici ponašanja.

LITERATURA

1. Aitken S. (1988.): Computr-aided instruction wich the multiply impaired, *Journal of Mental Deficiency Research*, 32/4, 257- 263
2. Hammond R. (1986.): Računalniki in vaš otrok, Cankarjeva založba.
3. Heward W. L. i Orlansky M. D. (1984.): *Exceptional Children*, Ch. E. Merrill, Colimbus, Ohio.
4. Lancioni G. E., Oliva D. (1988.): A computer-aided programme for promoting unsupervised activities for multihandicapped adolescents, *Journal of Mental Deficiency Research*, 32/2, 125-136.
5. Lancioni G. E., Oliva D. (1988.): A computer-aided programme for low functionong persons: a replay to Odor and Aitken, *Journal of Mental Deficiency Research*, 32/4.
6. Laing R. D. (1988.): Jastvo i drugi, Bratstvo i jedinstvo.
7. Mušek J. (1982.): Osebnost, DDU.
8. Odor J. P. (1988.): Student models in machine-mediated learning, *Journal of Mental Deficiency Research*, 32/4, 247-256
9. Pečjak V. (1977.): Psihologija spoznavanja, DZS.
10. Spencer S., Ross M. (1988.): Visual stimulation using microcomputers, *European Journal of Special Needs Education*, 3/3, 173-176.
11. Teodorović B., Frey J. (1986.): Nepoželjni oblici ponašanja osoba s težom mentalnom retardacijom, *Defektologija*, 22/2, 119-129.
12. Teodorović B., Kocijan S. (1988.): Relacije kognitivnih sposobnosti osoba s težom mentalnom retardacijom i nepoželjnih oblika ponašanja, *Defektologija*, 24/2, 47/62.

**THEORETICAL DISCUSSION OF UNDESIRE WAYS OF BEHAVIOUR IN PERSONS
WITH SEVERE MENTAL RETARDATION AND THE USE OF COMPUTER IN THE
ELIMINATION OF THIS UNDESIRE WAYS OF BEHAVIOUR**

Summary

Assuming that undesired ways of behaviour in persons with severe mental retardation have among different etiologic and theratogenius factors one completely subjective, reactive dimension which occurs as a result of the permanent state caused by inside and outsine factors, as well as with the inability to use their own potential to outgrow the present state, some of the possibilities and advantages of computer technic used in the elimination of undesired ways of behaviour have been emphasized. Main principles of the treatment should be based on the elavation of their activational level and on the development and realisation of their psychosocial competence. This would help to diminish the effects of frustration and decrease undesired ways of behaviour.